

idealistického absolutizování sféry vědomí, ale také ze svérázného výkladu jeho tendencí (dezideologizace). Značná role se v těchto koncepcích připisuje svobodě slova. Rozvinutý systém zpracování a šíření informací má nesporně demokratický potenciál. Jak podotýká Iljin, „ať je svoboda slova v buržoazní společnosti jakkoli omezena, je bezpochyby jednou z největších vymožeností dělnické třídy a ostatních demokratických sil“ (s. 173).

Je jisté, že majitelé podniků na zpracování a šíření informací mají určitou míru nezávislosti, kterou také náležitě v konkurenčním zápase využívají. Šíření informací je stále významnějším byznisem. Celkově se však prosazuje tendence k monopolizaci, kterou protimonopolistické zákazy nejsou schopny reálně omezit.

Určitá pozornost je v Iljinově studii věnována také diferenciaci („pluralismu“) masového vědomí. Rozmanitost sociálně psychologických postojů a orientací, určitá hybridizace a eklekticismus, jsou často předkládány jako svědectví duchovního „bohatství“. Ve skutečnosti, jak dokazuje Iljin, jsou prostředkem manipulace v zájmu vládnoucí třídy. Dochází také k zesílení rozpornosti mezi různými oblastmi životní činnosti osobnosti, k prohlubování bezzásadovosti, k dezorientaci individua, a tím i k jeho snadnějšímu porobení. Naděje na „zrození pravdy“ jsou velice omezené, když do sporu vstupují monopoly (s. 180).

Vcelku lze tedy říci, že V. I. Iljin svým pečlivým, dobře argumentovaným rozbořenem skutečných zdrojů a iluzivní základny pluralismu podstatně přispívá k odhalení jeho skutečných funkcí, tj. zastírání reálného procesu další koncentrace ekonomické, politické a duchovní moci v rukách monopolů. Úloha pluralismu v boji proti jednotnému postupu revolučních sil a proti principům výstavby a rozvoje socialistické společnosti (fungující na základě široké shody zájmů celospolečenských, skupinových i individuálních) ukazuje, jak uzavírá V. I. Iljin, že by bylo nesprávné předpokládat, že koncepce buržoazního pluralismu budou snadno a rychle potřeny či vystřídány jinými koncepcemi, jimž dnes některé vlivné části buržoazie dávají přednost. Proto také má příspěvek V. I. Iljina k rozboru pluralismu velký teoretický, ale také prakticko-politický význam.

Miloslav Formánek

Buržoazní sociologija na ischodě XX veka: kritika novejšich tendencij (Buržoazní sociologie na konci 20. století: kritika nejnovějších tendencí)

Moskva, Nauka 1986, 279 s.

Práce širšího autorského kolektivu pod vedením V. N. Ivanova představuje nejnovější z řady sovětských publikací věnovaných kritice buržoazní sociologie od jejího vzniku až do současnosti. Svým způsobem se tedy autoři knihy „přiblížili“ k přítomnosti buržoazní sociologie, v níž kriticky analyzují především perspektivní tendence a směry buržoazní sociologické teorie, vyjadřující stav její vnitřní uspořádanosti a specifiky protikladnosti vůči marxisticko-leninské sociologii.

Knihla obsahuje předmluvu, úvod, tři části věnované hlavním tendencím v současné buržoazní teoretické sociologii – „krizové“ a „stabilizační“ tendenci a boji mezi nimi – a závěr. Hlavní charakteristika předmětu práce je uvedena v předmluvě: „Během posledních 10–15 let se v buržoazní sociologii zřetelně projevil boj dvou tendencí – „krizové“, jejímž zdrojem byly ideologické procesy na Západě, které byly charakterizovány jako „vědomí krize“ či „krizové vědomí“, a „stabilizační“ tendence. Druhá tendence se pokoušela prosadit skrze překonání krize, která zachvátila buržoazní vědomí dvacátého století, a současně stabilizovat teoreticko-metodologické pilíře sociologického poznání“ (s. 6).

Část I., *Prohloubení krizové tendence v západní sociologické teorii: sociologický radikalismus a „odpředměťňování“ (raspredmečivanije) sociologie*, obsahuje čtyři kapitoly.

Část II., *Nárůst stabilizačních tendencí v současné západní sociologii: sklon k syntéze a retrospektivní orientace sociologické teorie*, má tři kapitoly.

Část III., *Boj „krizové“ a „stabilizační“ tendence ve speciálních oblastech sociologického poznání*, obsahuje tři kapitoly.

V první části autor tří kapitol – J. N. Davydov – sleduje proces zrodu radikalismu v sociologii – sociologického radikalismu a snahu jeho představitelů o průnik do „oficiální“ sociologie. Celý tento proces byl připravován a doprovázen ideovou výzbrojí v podobě sociologických idejí v dílech C. W. Millse, H. Marcuseho, T. Adorna aj. a měl svůj základ v politickém radikalismu druhé poloviny padesátých let, který vyvrcholil vznikem „nové levice“ v šedesátých letech. O tento reálný základ se

opírala levicově radikální sociologie, avšak s rozpadem „nové levice“ se proměnila v sociologický radikalismus — snaha o politický radikalismus se proměnila v čistě teoretický „radikalismus vůbec“ (s. 21).

V první kapitole, *Levicově radikální sociologie a sociologický radikalismus*, autor analyzuje neblahý vliv raných idejí G. Lukáse na formování „neomarxismu“ v sociologii a v této souvislosti připomíná A. Gouldnera, který spolu s dalšími sociology „sloučil tradice vycházející od C. W. Millse s ‚globálním‘ kriticismem frankfurtské školy“ (s. 31). Tato syntéza vedla přes ztotožnění pojmů „zvěčnění“ a „odcizení“ ke ztotožnění vědeckého poznání s „buržoazností“, gnozeologického se sociálním a sociálního s politickým, až k perspektivě „totální destrukce“ sociologické vědy (s. 33–34), což se nejvíce projevilo u francouzského „poststrukturalisty“ M. Foucaulta. Tím se však levicově radikální sociologové dostali do situace, v níž byli nuceni dokázat, že v totálně zvěcněném a odcizeném světě právě oni mají pravdu. Tento problém „řeší“ Gouldner tak, že v sociologovi rozeznává dvě určení: jednak teoretizujícího vědce, jednak antropologicky až existencialisticky pojatého člověka — nositele pravdivého poznání (s. 35). Tím sice dává „šanci“ levicovým radikálům, dostává se však do slepé uličky, když má vysvětlit transformaci „pravdivého“ poznání do sociologické teorie. Proto Gouldnerova „nová“ či „reflexivní“ sociologie má pouze programově kritický charakter.

Ve druhé kapitole, nazvané *Sociologický radikalismus a fenomenologická sociologie*, autor poukazuje na tendenci ke spojení vnitřně protikladné levicově radikální sociologie (1) a — na první pohled tolik vzdálené — fenomenologické sociologie. Takovou symbiózu umožnila jednak svízelná situace hyperkritických levicově až levičácky radikálních sociologů, jednak koncepce „životního světa“, lákavá dvěma charakteristikami: 1. Podle fenomenologů je to „mimovědecký svět“, který není součástí vědy, představující „zředměnění“ a „zvěčnění“. 2. Právě v tomto „nezředměněném“, „nezvěčněném“ je skryto to, co může zabezpečit vědě kontakt s realitou a určitý dtyk s pravdou. Nejvíce však radikálně kritickým sociologům imponoval třetí postulát fenomenologické sociologie, tvrdící, že intersubjektivní realita „životního světa“ je především sociální realitou, t. j. vhodným fundamentem pro vytvoření „principiálně nové“ sociologie (s. 44–45). Tímto postulátem se však fenomenologická orientace radikálních sociologů dostává na cestu vedoucí bezpečně do solipsistické slepé uličky, neboť uvedená teze neřeší ontologickou realitu „životního světa“ a tato podstatná otázka je zaměňována jinou — otázkou intersubjektivní funkce „viry“ v „životní svět“. A to je již pro fenomenology „pevná“ půda pod nohama, nicméně jejich tautologické tvrzení: „Naše víra v realitu okolního světa je charakteristická ‚bdělostí‘, tj. je doprovázena vypjatým, aktivním stavem vědomí“ (s. 50), svědčí o antinomii tohoto učení i o tom, že sociologický radikalismus k němu tenduje.

Ve třetí kapitole, *Odředměňování sociologie a postpozitivistická „pluralizace“ rationality*, autor charakterizuje gnozeologické kořeny „odředměňování“ sociologie jako proces „odředměňování“ sociální reality (a tím i odejmutí předmětu sociologie), který zahájili levicově radikální sociologové a pokračoval v něm sociologický radikalismus cestou spojenou s „rané“ fenomenologickou sociologií. První etapou bylo neomarxistické rozpuštění ontologické struktury reality v pojmu „praxe“. Tento postup, ještě více patrný v sociologické rovině, vedl ke všeobecnému relativismu. Výsledkem druhé etapy bylo oddělení vztahů lidí k přírodě (práce) od vztahů mezi lidmi (interakce) a zúžení sféry sociálních vztahů směrem k jejich „jazykovému aspektu“. Třetí etapa evoluce sociologického radikalismu byla poznamenána převahou fenomenologů, pro něž existují pouze „subjekt — subjektivní“, tj. „intersubjektivní“ vazby a „odředměňování“ reality tak málem vede k jeff „anihilaci“ (s. 57–59).

J. N. Davydov při zkoumání konvergence levicově radikální a fenomenologické sociologie zcela správně upozorňuje na další zdroj radikalismu. Spatřuje jej ve specifickém světovém názoru — v antiscientismu, který vystřídal poválečný kult vědy a vědeckosti. Nejedná se o antiscientismus „vůbec“, ale o antiscientismus vzniklý na základě rozčarování z možností a perspektiv vědeckotechnické revoluce i z pokroku, neboť pokrok (v kapitalistických zemích) nebyl všeobecný: nepřinesl výhody pro všechny země; ani v nejrozvinutějších zemích nepřinesl užitek pro všechny společenské vrstvy; u těch, jimž přinesl užitek, nebyl růst hmotného blaha doprovázen sociálním, kulturním a morálním pokrokem; nevedl ke zmírnění globálních antagonismů, ale naopak — vyvolal nové rozpory; a konečně — přispěl k narušení rovnováhy mezi člověkem a jeho přírodním prostředím (s. 63–64). Hlavním cílem útoků

(1) O vnitřní protikladnosti levicově radikální sociologie svědčí postupně sílící levicově extremistické projevy části jejich přívrženců (viz např. s. 19–21).

„antiscientistů“ a „antiprogresivistů“ je „buržoazní racionalita“ — pojem rozpracovaný M. Weberem. „Současný antiscientismus“, uzavírá autor, „vyhlíží pouze jako nová forma téže „vědecké ideologie“, v níž věda... figuruje ne pod znaménkem „plus“ jako dříve, ale pod znaménkem „minus“, tj. ne jako božská, ale jako démonická síla — síla, která vede lidstvo do slepé uličky“ (s. 75).

Čtvrtá kapitola, nazvaná *Krizové tendence v pozitivistické sociologii*, napsaná M. S. Komarovem, uzavírá první část knihy. V jejím úvodu se charakterizuje krize buržoazní sociologie druhé poloviny dvacátého století na příkladu sociologické vědy v USA, kde existuje paradoxní situace: na jedné straně armáda vysoce kvalifikovaných profesionálních vědců-sociologů, a na straně druhé nepatrný praktický efekt, neschopnost navrhnout reálné prostředky k vyléčení „nemoci“ kapitalistické společnosti (s. 77). Pozitivistická sociologie a s ní spjatý scientismus, jako významné součásti oficiální sociologie a panující světónázorové orientace, prožívaly v poválečných letech stadium svého rozkvětu. V polovině šedesátých let se však pozitivistické křídlo buržoazní sociologie snažilo vyhnout ostrým diskusím o sociálně ekonomické krizi kapitalismu i o krizových tendencích v buržoazní sociologii s poukazem na to, že zdroj krize je v nedostatečném rozšíření přírodovědné metodologie. Jak dále uvádí M. S. Komarov, v sedmdesátých letech lze vyléčit tři teoreticko-metodologické směry pozitivistické sociologie: 1: rozpracování nové metodologie empirického výzkumu s akcentem na konstruování teorií; 2. behavioristická sociologie s orientací na „sociální technologii“; 3. naturalistické biosociální koncepce. Současně autor vyvozuje z uvedených tendencí pozitivistické sociologie její podstatné zvláštnosti v krizovém období: 1. společenská prestiž pozitivistické orientace je značně podlomena; 2. ostře se měnící „infrastruktura“ sociologické činnosti odhala pozitivismu privilegované postavení; 3. pozitivisticky orientovaná sociologie není jednotná, bojují v ní proti sobě různé metodologické koncepce (s. 78–80).

V další části čtvrté kapitoly je pozornost autora zaměřena na problém metodologického pozitivismu a na důsledky nové vlny naturalismu a sociálního biologismu. Na s. 82 vyděluje dvě vlivné metodologické pozice současného pozitivismu — „deduktivistickou“, která je orientovaná na pozdní logický empirismus a zastává názor o neslučitelnosti teoretického poznání s empirickou základnou; a „induktivistickou“, která inklinuje ke klasické empirické koncepci. Gnozeologickým základem sporu obou pozic je metafyzický výklad procesu poznání, absence dialektického pohledu na dvě související metody poznání — indukci a dedukci.

Antropocentrismus, přeceňování nebiologických komponentů člověka a jeho chování, je argumentem naturalisticky orientovaných pozitivistických sociologů při hledání příčin krize buržoazní sociologie v šedesátých letech (s. 87). Obě naturalistické koncepce — behavioristická a sociálně biologická, v minulosti již „překonané“. využívají současné krize buržoazní sociologie ke své „seberealizaci“, avšak svým redukcionismem, odmítáním specifiky sociálních zákonitostí apod., napomáhají k jejímu prohloubení (s. 90).

Autorem první kapitoly části II., nazvané „Weberova renesance“ a problém „výzkumného programu“ M. Webera, je J. N. Davydov. V této i v dalších kapitolách této části jsou analyzovány tendence ke stabilizaci buržoazní společnosti i buržoazní sociologické teorie. Významnou roli zde sehrává retrospektivní pohled na „využitelné klasiky“ buržoazní sociologie, mezi něž nesporně patří i M. Weber. Tento stále častější pohled zpět svědčí o stále menší schopnosti buržoazní sociologie hledět vpřed. Autor zdůrazňuje, že M. Weber představuje pro současné sociology jednu z klíčových osobností z hlediska perspektivy plodného posouzení fundamentálních otázek sociologické teorie, vyostřených krizí sociologie (s. 98). Epicentrem zájmu o M. Webera je v současné době NSR a v souvislosti s tím je možno konstatovat, že se do západní Evropy přesouvá i epicentrum teoretických inovací v buržoazní sociologii (s. 99). Jaký je program „renesance“ M. Webera? J. N. Davydov dochází k závěru, že úkol spočívá v tom — udělat za Webera to, co nestačil udělat on, tj. vytvořit „všezahrnující empirickou vědu o společnosti a kultuře v dějinách — velkou univerzálně historickou sociologii“ (s. 102–103). V úsilí o „renesanci“ Webera se však zejména u sociologů v NSR projevuje značná nejednotnost, hlavně v hodnocení vhodnosti jeho idejí pro řešení úkolů „stabilizační“ tendence současné buržoazní sociologie. Různorodost názorů krystalizuje do dvou pojetí: 1. současná krize sociologie je natolik hluboká, že východisko z ní je třeba hledat v teoretickém dědictví Webera (mimo současnou oficiálně přijatou sociologii) — v tomto případě řešení krize bez Webera je nemyslitelné; 2. sociologická krize není natolik hluboká, aby nemohla být řešena současnou sociologií, avšak využití dědictví Webera může pozitivně přispět současné snaze o „stabilizaci“ (s. 109). Nehledě na současnou programovou a vnitřně rozpornou snahu buržoazních sociologů o „renesanci“ M. Webera, nelze nevidět, jak uvádí

autor, že Max Weber jako hluboce krizová postava, představující zmatenost vědomí buržoazní inteligence, nemůže vyvést buržoazní sociologii, natož pak společnost, z krize. A co více — obracení se k takovéto postavě svědčí o hloubce rozporů současné buržoazní sociologie (s. 110). Co se týká ideologického obsahu „renaissance“, slouží dědictví Webera snaze o vytvoření třetí linie mezi neomarxistickou sociologií a americkým strukturálním funkcionalismem (s. 119).

Strukturální funkcionalismus a s ním spjatá osobnost T. Parsonse je stále věčným tématem buržoazních sociologů. V relativně krátké poválečné době zaznamenal období vzletu, úpadku a v současné době prožívá svoje „znovuzrození“, jemuz je věnována druhá kapitola třetí části — *Nová fáze boje kolem ideového odkazu T. Parsonse*. A. D. Kovaljov, který kapitolu napsal, poukazuje na výše zmíněný vývoj názorů na teorii Parsonse a uvádí, že soustavná pozornost, jež je jí věnována, svědčí o univerzálnosti a konstruktivnosti jeho systému pro buržoazní sociologii (s. 122). Při posuzování Parsonse se obvykle nebrala v úvahu kontinuita „voluntaristické teorie jednání“ třicátých let a „systémové teorie“ let padesátých. Nové teoretické a ideologické přehodnocení Parsonsova dědictví koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let spočívá v celostním přístupu k jeho dílu. Výsledkem takového přístupu byla podstatná změna v dosavadních názorech: 1. byl podpořen směr Parsonsova hledání široké teoretické syntézy v sociologii; 2. gnozeologická a praktická filozofie Parsonse začala být spojována přímo s Kantem a jeho sociologie nabyla charakter „sociologické teorie reálné, praktické svobody“; 3. bývalý „statik“ a „konzervativec“ byl „přeměněn“ v teoretika společensko-historického rozvoje a sociální změny (s. 124).

Využití Parsonsova odkazu a snaha o jeho glorifikaci stále představuje více program a úmysl, než konkrétní výsledky zpracování jeho sociologické teorie. Nicméně jeho myšlenky o stabilitě, rovnováze a harmoničnosti buržoazní společnosti nejenže přitahují pozornost buržoazních „stabilizátorů“, ale jsou explicitně či implicitně obsaženy ve většině (ne-li ve všech) teoretických koncepcích apologetizujících kapitalistický řád. Vzhledem k nedůslednosti a nevědeckosti sem můžeme zařadit i „opoziční“ „krizové“ tendence (i anarchisté usilují o určitou harmoničnost, rovnovážnost a stabilitu společnosti — samozřejmě ve svých pojmech a pojetí). Z toho důvodu budou myšlenky T. Parsonse stále ve středu inovačních snah buržoazní sociologie, proto musí být ve středu pozornosti marxisticko-leninských sociologů.

Třetí kapitola části II., nazvaná *Niklas Luhmann: Pokusy o teoreticko-metodologickou modernizaci „stabilizačního“ sociologického vědomí*, kterou napsal A. F. Filippov, je zaměřena na kritiku buržoazní orientace k vytvoření syntetické, univerzální sociologické teorie. Podle N. Luhmanna se však ani taková teorie nemůže snažit o odraz sociální reality v úplnosti, o vyčerpání všech možností poznání předmětu a o výhradní pravdivost v poslední instanci (s. 147). Na cestě k vytvoření univerzální sociologické teorie Luhmann zaujímá kritické (zčásti negativistické) stanovisko k Parsonsovi, a na straně druhé je nucen převzít část pojmového aparátu strukturálního funkcionalismu. Svoji koncepci, někdy nazývanou radikálním funkcionalismem, pojímá jako vrchol teoretického vývoje analýzy systémů. První etapa tohoto hypotetického procesu má ontologický charakter — systém se chápe jako „celek“, skládající se z „částí“. Druhá etapa — teorie rovnováhy vyjadřuje vnitřní pořádek a stabilitu v systému. V třetí etapě teorie „otevřených systémů“ zdůrazňuje závislost systému na prostředí jako podmínku jeho stability. Čtvrtá, poslední, etapa — kybernetická teorie systémů — byla pro Luhmanna nejpřitažlivější. Podle ní se systém sám orientuje ve složitém prostředí, a proto se sociolog zbavuje nutnosti předmětně vymezit systém a zabývá se především mezními případy jeho fungování (s. 153–154). Za své „stabilizační“ názory byl Luhmann kritizován zejména levicově radikálními sociology a jeho teorie „stabilizačního systému“ byla vyvrácena nerovnoměrným vývojem buržoazní společnosti.

Celkově Luhmann chápe současnou společnost jako vnitřně nesouladný systém, jehož nesoulad i neschopnost řešit své protiklady roste s jeho složitostí. Proto je Luhmannova teorie považována za pesimistickou verzi systémové teorie společnosti, a proto ho také současná konjunkturální vlna „stabilizační“ tendence nevynesla do popředí sociologické teorie (s. 167–168).

Část III. je věnována boji „krizové“ a „stabilizační“ tendence sociologického poznání. Její první kapitola, „Krizové“ a „stabilizační“ akcenty problematiky sociálního vývoje, zpracovaná J. N. Davydovem, je zajímavým pohledem na spory především v západoněmecké sociologii, týkající se podílu M. Webera na současném řešení otázek vývoje kapitalistické společnosti. Na jedné straně se konstatuje „antievolutionistická orientace“ M. Webera, ale na straně druhé se hovoří o „renesanci“ zájmu o evoluční aspekty jeho „sociokulturní změny“ (s. 170–174). Weber byl v šedesátých letech prezentován jako filozof dějin, tvořící schéma historického procesu podobně jako

Hegel spekulativní cestou, později však vystoupil do popředí jako tvůrce „univerzálně historického vývoje“ (s. 173).

Kardinální otázka vývoje je otázka týkající se zdrojů a hybných sil vývoje. Některí interpreti Webera hovoří o tom, že ideje (v jeho pojetí) mají prioritu před zájmy, pokud jde o vliv na historický proces (s. 174). Jiní sociologové považují ideje ve Weberově podání za odvozené a zdroj vývoje spatřují v jeho pojmu „obraz světa“ (s. 179), který představuje spoluúčast různých faktorů — ideálních i materiálních — na procesu vývoje (s. 180). Tak se před pokračovateli Webera rysují tři možnosti: 1. zdůraznit Weberovu ideu příčinného objasnění a dojít k „nebezpečnému“ „monokauzálnímu“ vysvětlení; 2. v zájmu záchrany před tímto nebezpečím zvýraznit tezi o „osudové konstelaci“ nerozčleněných faktorů; 3. přijmout antinomii výše uvede-
ných možností jako základní záhadu Weberova učení (s. 181).

Celková polemika týkající se zvláštností západního (tj. kapitalistického) vývoje se soustřeďuje do několika závěrů. (2) Předně se spor o sociální vývoj seskupuje kolem „antievolucionistické“ pozice M. Webera (s. 208). Odpověď na otázku zdroje sociálně historického vývoje je vyložené idealistické, má intelektuální charakter, neboť racionalita „obrazu světa“ určuje „vnitřní logiku“ tohoto vývoje (s. 209). Další závěr neokonzervativního ražení považuje za zdroj sociálního pohybu „vzájemné proniknutí“ společenských sfér a patří ke „stabilizačním“ tendencím západoněmecké sociologie. Orientace na konstruování „třetí cesty“ mezi „typologicky srovnávacím“ a „teoreticko-evolučním“ výkladem Weberovy koncepce vývoje současného Západu je řazena ke „krizové“ tendenci (s. 210). Všechny tyto koncepce jsou shodné ve své teoretické nezakoučenosti a nevědeckosti, především v otázce zdrojů sociálního pohybu.

Kapitola druhá, části III., je nazvaná *Sociální důsledky vědeckotechnické revoluce v neokonzervativní perspektivě*, a na jejím zpracování se podle paragrafů kapitoly podíleli tři autoři: M. S. Kovaljovová napsala část týkající se neotechnokratismu, V. N. Fominová se zaměřila na radikalistické a neokonzervativní řešení problému „nové třídy“ a J. D. Rutkevič se věnoval otázce sekularizace „životního světa“. „Panství racionality v šedesátých letech“, uvádí autorka první části kapitoly, „vyvolalo kritickou reakci proti základům technokratismu“ (s. 213). Proto se muselo technicistické vědomí obrodit, avšak tak, aby se nenarušily skutečné základy kapitalismu. Obnova tohoto vědomí byla orientována především na likvidaci starého sporu mezi technokraticky-optimistickými a antitechnokraticky-pesimistickými představami o výsledcích vývoje společnosti (s. 216). Konečným efektem této snahy je zrod neotechnokratické ideologie, která proklamuje na jedné straně vzájemné přizpůsobení techniky a společnosti a na straně druhé hovoří o určitém stupni „technologického rizika“, s nímž je současné lidstvo nuceno žít (s. 218–221). Koncem sedmdesátých a na počátku osmdesátých let se objevily různé koncepce, například: „třetí vlny“, „informační společnosti“ apod., jež jsou důsledkem dvou procesů: zdokonalování počítačové a komunikační techniky a celkové neokonzervativní reorientace buržoazního technicistického myšlení. Představitelé uvedených (i jiných) koncepcí si slibují od „počítačové revoluce“ větší pozitivní změny, než přinesla průmyslová revoluce devatenáctého století, avšak tento optimismus neotechnokratických futurologů, jak uzavírá autorka, je více než příbuzný s utopismem (s. 223–224).

Druhá část kapitoly je zaměřena na *úlohu inteligence v sociální struktuře kapitalistické společnosti*. Vzhledem ke kvalitativním a kvantitativním změnám této sociální vrstvy, autorka V. N. Fominová uvádí různá stanoviska určení místa a role inteligence v buržoazní společnosti. Tak ve čtyřicátých a padesátých letech byla charakteristická absolutizace úlohy vědeckotechnické inteligence ve společnosti, zatímco v šedesátých a sedmdesátých letech dochází k absolutizaci úlohy humanitní části inteligence. Právě v této době levicově radikální hnutí intelektuálů projevilo svůj antitechnokratismus a ve „vůdčí roli“ vyměnil manažera vědec — profesionální výzkumník (s. 226). Současný vztah neokonzervativců k inteligenci je nejednoznačný — jednak ji v převážné míře nevynezejí jako třídu, ale jako „stratu“, elitu apod., jednak ji označují jako „nepřátelskou sílu“ společnosti. Nepřátelská funkce, přisuzovaná inteligenci apriorně, se podle neokonzervativců zaměřuje zejména proti tradičním hodnotám kapitalismu. V souladu s tímto tvrzením se spatřuje příčina krize

(2) Nelze nezanímat vzrůstající zájem buržoazní sociologie o problematiku sociálního vývoje a změny, o čemž svědčí hlavní téma XI. Světového sociologického kongresu v srpnu 1986: „Sociální změna — problémy a perspektivy“, které je na několika místech recenzované knihy připomínáno. Současně to svědčí o pohotovosti sovětských autorů a záviděníhodné rychlosti vydání knihy, která se na knižním trhu ČSSR objevila již v říjnu 1986.

buržoazní společnosti ne v sociálně politickém systému kapitalismu, ale ve způsobu myšlení vzdělané, kulturní části společnosti. Pro radikály je inteligence „novou třídou“, s univerzálními a výjimečnými rysy. I z jejich hlediska je označována za „nepřátelskou“, avšak v pozitivním smyslu, neboť nepřátelství je zaměřeno na změny ve společnosti, které však v představách radikálů nabývají pouze reformistický charakter (s. 234–235).

Třetí část kapitoly, věnovaná *sekularizaci fenomenologického „životního světa“*, analyzuje vztah amerického sociologa P. Bergera k náboženství a k procesu sekularizace. Tento vztah se měnil od přivítání sekularizace společenského života koncem šedesátých let až k pozdějším myšlenkám o tom, že sekularizace se nevztahuje na soukromou sféru lidského života, že současný člověk se musí obracet k privátnímu náboženství (s. 238). Cestu z krize náboženství vidí Berger v „heretickém imperativu“, tj. v nutnosti hledání a výběru; situace člověka se mění s přechodem od „nutnosti osudu“ k „nutnosti výběru“ (s. 241). Primát na této cestě z krize hraje lidská zkušenost, ne boží zjevení (s. 243). V závěru autor paragrafu zdůrazňuje spjatost „heretického imperativu“ se záměry neokonzervativců, kteří se obrací k náboženství s cílem získat spojení pro ospravedlnění existujícího statu quo a sociální nerovnosti (s. 245).

Poslední kapitola knihy, *Sociologické aspekty politických a politické aspekty sociologických problémů*, obsahuje dva paragrafy, z nichž první se zabývá levicově anarchistickou koncepcí „antiproduktivity“ a zpracoval ho S. A. Efirov. Druhý paragraf, *Přírodní prostředí jako sociologický problém*, napsal N. T. Kremljov.

Je zajímavé, že na „antiproduktivní“ pozici se sjednotily jinak různě orientované skupiny – od neokonzervativců až k „levým“ radikálům (s. 246). Koncepce minimálních zásahů do „přirozeného“ chodu sociálně ekonomického rozvoje do určité míry uspokojuje obě zmíněné skupiny a podobně je tomu i u dalších postulátů „antiproduktivity“, která však přece jenom více uspokojuje levičácká hnutí. Jedna z jejich koncepcí je „autonomistická koncepce“, kterou umírněně vykládá francouzský sociolog A. Gorz a krajně pojímá italský levicově extremistický ideolog A. Negri. V prvním případě se jedná o snahu maximálně omezit funkce státu při vědomí, že stát nelze úplně zlikvidovat. Tento proces má být doprovázen převedením značné části výroby na místní úroveň a jeho ekonomickým základem se má stát automatizace, computerizace a informatika, zabezpečující i na místní úrovni výsledný efekt dosavadní „metatechnologie“ (s. 249–251). V centru pozornosti druhého – extremistického – případu „autonomistické koncepce“ stojí myšlenka o zničení práce jako rozhodujícího předpokladu okamžitého přechodu ke komunismu. Předpokládá se radikální snížení pracovní doby, likvidace dělby práce a zavedení stejné „sociální mzdy“ pro všechny (s. 255). Socialismus v tomto pojetí vystupuje jako vyšší forma racionality kapitálu. Oba typy jedné a téže koncepce zcela nesprávně chápou příchod či zavedení samosprávné „komunistické“ epochy a autor paragrafu v závěru připomíná, že důsledkem historického „násilí“ nikdy není humanismus, ale dehumanizace (s. 258).

„Ekologický humanismus“, základ sociální ekologie, nejplněji propracoval západoněmecký spisovatel C. Amery ve své teorii „ekologického materialismu“ (s. 258), která vychází z rovnoprávnosti všeho živého bez hierarchického členění. Základním principem této teorie je zřeknutí se vlády člověka nad přírodou: „Dříve se materialismus spokojoval s tím, že svět mění, nyní dospívá k tomu, aby ho zachoval“ (s. 259). Sociálně politický program realizace teorie „ekologického materialismu“ předpokládá vytvoření samozabezpečujících se občin, kde bude probíhat cyklická směna věcí a energie. Tak se postupně vytvoří optimální velikost ekologického sdružení v závislosti na cílech a regionálních podmínkách (s. 260). Z marxisticko-leninského hlediska „ekologický materialismus“ zavrhuje aktivní cílevědomou tvořivou činnost lidí, sklouzává do sociálního darwinismu a jeho utopismu se projevuje v programu i v tom, že není schopen poznat sociální protiklady současné kapitalistické společnosti a skutečné příčiny negativních zásahů do ekologie (s. 262–263). Přesto však „sociální ekologie“ není jen konzervatismus a utopie – je to i kritická ideologie značné části „nových sociálních hnutí a vrstev“, které se daly do boje s imperialismem. Této ideologii však může pomoci, jak Kremljov v závěru konstatuje, pouze vědecká socialistická teorie (s. 267).

V závěru autoři knihy potvrzují, že nejnovější tendence současné západní sociologie spočívá v obratu od „krizového“ teoreticko-metodologického zaměření ke „stabilizačnímu“ – proto došlo k podstatnému zosílení jejich boje (s. 268), který ještě daleka neskončil (s. 270).

V dalších monografiích, které autoři plánují, by zřejmě bylo přínosné hlubší rozpracování obecných aspektů krizového stavu buržoazní sociologie. Tento stav se v re-

cenzené knize váže zejména na současnou buržoazní sociologii. Ze vztahu marxisticko-leninské a buržoazní sociologie však vyplývá, že buržoazní sociologie se nachází ve stavu krize od svého vzniku a její současný stav je určitou etapou celkového krizového vývoje. Za úvahu by proto stálo věnovat se otázce krizového stavu buržoazní teorie i pojmu krize v obecném významu hlouběji.

Třetí část knihy — zřejmě díky poměrně širokému autorskému kolektivu — nepůsobí dojmem kompaktní práce, ale spíše jako sborník. Zejména například paragraf věnovaný sekularizaci „životního světa“, působí jaksí neorganicky. Tato skutečnost však nic nemění na vysoké kvalitě knihy a jejím významu pro rozvoj marxisticko-leninské sociologie.

Práce *Buržoazní sociologie na konci 20. století: kritika nejnovějších tendencí* je přínosná z několika hledisek. To nejvýznamnější zřejmě tkví v její zcela výjimečné aktualnosti: bezprostředně a doslova se dotýká přítomnosti současné buržoazní sociologie. Další význam spočívá v šíři záběru předmětu práce a v ukázkovém propojení analýzy jednotlivých směrů, škol a tendencí a syntetizujícího pohledu na současnou vnitřní konfliktnost buržoazní sociologické teorie. Celkově práce snese nejpřísnější měřítka při posuzování její vědecké, ale i pedagogické hodnoty.

Vzhledem k závažnosti problematiky, kterou se zabývá, by bylo vhodné ji, tak jako předchozí publikace tohoto typu, v co nejkratší době přeložit do češtiny.

Jaroslav Kutil

Kritické přístupy k teoretickým konceptům analýzy jazyka v jeho sociálních souvislostech

Zamyšlení nad prací E. Albrechta: Jazyk a skutečnost

Marxistická sociologie si stále více uvědomuje mnohostrannou užitečnost zkcumání života společnosti, jejích přeměn, jejího vývoje prostřednictvím analýzy jazyka, jeho variability v prostoru a čase. Zároveň si uvědomuje, že je to jedna z oblastí, kde ještě zdaleka nebyly prozkoumány všechny možnosti, všechny využitelné přístupy a cesty tvůrčí exploatace existujících poznatků. Nejčastěji najdeme pokusy tohoto typu v polské sociologii, kde jsou spojeny s dlouholetou tradicí a váží se na kulturní antropologii. V posledním desetiletí pak také v SSSR a v NDR, kde jde spíše o orientaci filozoficko-sociologickou. U nás se zatím zřídka objevují nejen původní práce, ale i překlady z jakýchků těchto tří spřátelených zemí. Vzhledem k tomu, že navíc většinou nepocházejí z per „čistých“ sociologů, ale buď sociologicky orientovaných lingvistů nebo marxistických filozofů „sociologicky myslících“, nebylo zatím věnováno těmto sporým ukázkám příliš místa ani na stránkách Sociologického časopisu (1). Následující zamyšlení nad prací E. Albrechta, *Jazyk a skutečnost* (jejíž překlad vyšel ve Svobodě v r. 1978) je určitou splátkou tohoto dluhu.

Knihla je souborem kritických studií zabývajících se jednotlivými směry současné buržoazní filozofie jazyka. Autor (který ve své osobě spojuje erudici filozofa, sociologa a jazykovědce) z pozic historického materialismu zdůrazňuje sepětí jazyka se společenským vývojem, ale odmítá mechanický výklad tohoto spojení. Snaží se o pochopení a vysvětlení vztahů mezi specifickými zákonitostmi vývoje jazyka a obecnými zákony vývoje společenského života.

První studie se zabývá *filozofií Ludwiga Wittgensteina* (1889–1951), kterou autor považuje za zdroj logického pozitivismu a analytické filozofie. Poukazuje na silné odezvy Wittgensteinova vlivu zejména v Anglii, USA a ve Skandinávii. Polemizuje zejména s Wittgensteinovou absolutizací role jazyka v procesu poznání, kterou nazývá lingvisticismem. Podle Wittgensteina totiž filozofické problémy, respektive „pseudoproblémy“ vznikají chybným výkladem jazyka, lingvistickou konfuzí a úsilím po obecném a společném (esencialismus). To samozřejmě Albrecht odmítá, i když si cení některých konkrétních Wittgensteinových analýz v oblasti sémantiky a syntaxe, které odhalují špatné používání jazykových znaků. Wittgensteinovi také vytýká, že „nebyl schopen pochopit proces poznání jako společenský proces, jako proces probíhající v neoddelitelné souvislosti se společenskou praxí“. Tuto neschopnost však považuje za charakteristický odraz „třídní a sociálně ekonomické situace dnešního buržoazního světa“. Své vysvětlení však bohužel hlouběji nerozvádí, i když by bylo z hlediska sociologie velmi zajímavé. Velkou pozornost pak věnuje rozboru a kritice

(1) Jedna z výjimek je práce sovětských autorů A. D. Švejcera a L. B. Nikolského „Úvod do sociolingvistiky“, která byla recenzována v Sociologickém časopise č. 2/1984.